

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Jens Holdt:

Hans Schlaikier Prahl

W. Christiansen:

Med amtsskolekonsulent Svendsen ad veje vesterude

J. Redl. Volquardsen, Tetenbøl:

Den gamle kornvindmølle i Horsbøl

Hans Worsøe:

En guldsmedekontrakt fra Åbenrå 1752

Olav Christensen:

Bogtrykker Jens Senebergs skattesag fra 1798

Prisopgave

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Viceskoleinspektør Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Indbydelse til hjemstavnskursus

Historisk Samfund for Sønderjylland, Sønderborg amtskreds, holder i oktober og november i år to hjemstavnskursus, et på Danebod Højskole og et på Nybøl Kro.

Ved disse kursus medvirker bl. a. museumsinspektør *Neumann*, Haderslev, museumsinspektør *Slettebo*, Sønderborg, pastor *Zachariassen*, Hørsholm, tidligere Kliplev, og cand. mag. *Lene Johansen*, Idrætshøjskolen, Sønderborg.

På de to sideløbende kursus behandles følgende emner: Arkæologi og forhistorie, kirken på Als og Sundeved, landbrugsforhold indtil 1850, de sønderborgske hertuger (Hans d. Yngre og hans slægt), bondegård og bondeskik, Augustenborgerne (træk af den nationale udvikling).

For det kursus, som holdes på Danebod, er følgende kursusdage fastlagt: 23. og 30. oktober, 6., 13., 20. og 27. november.

Kursusdage i Nybøl er 24. og 31. oktober, 7., 14., 21. og 28. november.

Der begyndes hver gang kl. 19,30.

Flere af foredragene ledsages af instruktive lysbilleder.

Kursusafgiften er 5,- kr., som indbetales første kursusaften.

Kursusleder på Danebod er gårdejer *Ernst Christensen*, Asserballe (telf. Notmark 40), i Nybøl gårdejer *Olav Bonefeld*, Snogbæk (telf. V. Sottrup 171 U).

Til de to kursus er der adgang for alle interesserede. Anmeldelse er ønskelig, men kan også foretages første kursusaften.

Historisk Samfund for Sønderjylland,
Sønderborg amtskreds,

Ernst Christensen | Robert Huhle

Hans Schlaikier Prah1

En nordslesvigsk præst
1845 – 1930

Ved Jens Holdt

Vor hjemstavn Nordslesvig, brydningsbæltet mellem dansk og tysk indtil genforeningen i 1920, har fostret adskillige betydelige mænd og kvinder, som gik ind i den standende kulturkamp, enten på dansk eller tysk side. En af de tyske er præsten dr. theol. H. S. Prah1, sidst i Gammel Haderslev. Der har aldrig stået strid om hans navn. Han gik sin lige og stille vej, og var fuldt respekteret i begge lejre. Men han har som præst, hymnolog og præstelærer øvet en meget betydelig indsats i Nordslesvig under tysk herredømme. Den styrkede afgjort den tyske front, men kom alligevel stærkest den danske front til gode. Det var ikke pastor Prahls og andre tyske fredspolitikeres skyld, at den officielle tyske magtpolitik led sit forjente nederlag i 1920. De satte al deres kraft ind for at hindre den truende tyske fallit. De fortjener derfor også at respekteres som oprigtige modstandere, der kæmpede med åndens blanke våben og derved også gav den danske sag inspiration og rejsning.

Med støtte i asylfader C. M. Jensens smukke levnedstegning af pastor Prah1 i foreningsbladet »Asylvennen« 1930 skal jeg her ride hans livssaga op og placere den i grænselandets historiske udvikling.

Det siger formentlig ikke så meget, at slægtens rødder kan føres tilbage til vævere i Sachsens bjergdale, selvom pastor Prahls tætte, brede, mørklødede skikkelse godt kan minde om bjergfolket dér. Hovedsagen må dog vel være dens liv og virke i Danmark siden 1590, hvor den sætter sine stadig nye skud i en lang præsterække. Som den første nævnes Jacob Nielsen Prah1, født 1696 i Viborg og død 1752 som præst i Svanneke på Bornholm. Hans sønner var den meget skrivende publicist Niels Prah1 og købmand Rasmus Prah1 i Svanneke. Dennes søn igen Peter Rasmussen Prah1, 1761–1831, gik atter præstevejen, blev kandidat fra Københavns universitet, men havde åbenbart i oplysningens tidsalder sans for større udsyn og gik så privat et par år til Kiel. Det førte til, at han fik ansættelse i det dansktalende Nordslesvig, 1787 i Sommersted, 1794 i Vedsted, 1809–30 i Tønder, hvor han også beklædte provesteembedet. Han blev den rationalistiske, oplysningsivrige generalsuperintendent Adlers håndgangne mand og har øvet en stor indsats til folkeoplysningens fremme, hvortil han med sin danske og tyske dannelse var særdeles egnet i det dansktalende, men tyskstyrede Nordslesvig. Han affattede blandt andet meget benyt-

tede danske skolebøger til brug i landsbyskolerne, idet det ikke var tilladt at indføre kongerigske skolebøger i hertugdømmet. Om hele dette mærkeligt naturstridige lærebogsspørgsmål kan der henvises til dr. Hejselbjerg Paulsens nyeste opsigtsvækkende undersøgelser.

Provstens søn i andet ægteskab med en godsejerdatter fra Revsø Hans Peter Prah, 1808–69, gik helt den tyske uddannelsesvej, blev student fra Kiel, kandidat fra Gottorp og indtog i 30'ernes nationale splittelsesår helt det tyske slesvig-holstenske standpunkt. Han måtte så også i de følgende kampår dele den tyske sags skæbne i det omstridte grænseland. I 1840 ansattes han som præst i Øster Løgum, blev gift med Botilla Caecilia Schlaikier, datter af teglværksejer, og kom i 1848 til Øsby. Han sympatiserede med det slesvig-holstenske oprør og blev konstitueret som provst, uden dog at ville anerkende den provisoriske regering, hvad efter hans opfattelse ville umuliggøre præsternes stilling i de dansktalende menigheder. Ved krigens slutning afsattes han af de nye danske myndigheder, hvorefter han tog sydpå og i 1852 fik ansættelse i Wetzlar. Men efter Bismarcks militære erobring af hertugdømmet Slesvig i 1864 vendte han naturligt nok tilbage til hjemstavnen og blev præst og provst i Gammel Haderslev til sin forholdsvis tidlige død i 1869. Han anerkendte fuldt ud den danske befolknings ret til dansk skoleundervisning og udgav i den forbindelse sin faders danske bibelhistorie i ny revideret udgave. I 1868 overværede han efter indbydelse i Vojens stiftelsen af den danskindstillede »Forening til Guds riges fremme i Slesvig«, der fik sit korte virke fortrinsvis i Haderslev vesteramt.

I dette hjemmetyske præstehjem, som for sin politiske holdnings skyld havde måttet udvandre, men under tidens politiske skæbne var vendt tilbage til hjemstavnen, voksede sønnen Hans Schlaikier Prah op. Han tog sin studenttereksamen i Wetzlar, studerede i Halle, Berlin og Kiel, hvor han blev kandidat i 1872 – lige efter den sejrige tyske krig mod Frankrig, der også indtil videre beseglede Nordslesvigs statslige skæbne. Som student havde han deltaget i den tysk-østrigske krig i 1866. Der var således ingen tvivl om hans tyske indstilling. Men hjemstavnen Nordslesvig, hans slægts virkested, drog også ham mod nord. Efter en kortere hjælpepræstegering i Altona fik han fra 1873 af hele sin gerning i Nordslesvig – og betegnende nok i udpræget danske sogne, 1873 i det grundtvigsk prægede Mjolden, 1876 i enklavesognet Møgeltonder, 1890 i Egen på Als, den kendte biskop Jørgen Hanssens tidligere embede, 1893–1920 i Gammel Haderslev med stærke dansk-kirkelige traditioner. Med sin forstående nationale og gammelkirkelige indstilling mentes han vel at have en forsonende og hvervende mission i disse sogne.

Men Prah bedømte også selv stillingen og sin gerning rigtigt. Ikke den tyske sag som sådan, men derimod den kirkelige var hans hovedopgave.

H. S. Prahl

Ad den vej ville han også indirekte tjene Tyskland bedst i Nordmarken, som tyskerne ynder at kalde vort land. I 1880 indgik han ægteskab med Göncke Lorenzen fra Humtrup sogn i Mellemslesvig. 9 børn voksede op i hjemmet, 1 barn døde som lille.

Vi skal her ikke i enkeltheder følge pastor Prahls præstegering de pågældende steder. Den skete næsten udelukkende i det danske sprog og var båret af en fri luthersk grundindstilling med en central Kristus-forkyndelse, uden partimæssige bindinger, men åben overfor alt levende kristenliv, således også Tonnesens Indre Mission. Ud fra et nationalt retssind ydede han begge parter, hvad de kunne tilkomme. Af helbred var han en vikingenatur, der tog sit daglige bad i Haderslev dam sommer og vinter. På fodture med sine elever var han tilsyneladende utrættelig. Der stod afgjort respekt om hans navn de steder, hvor han fik sit virke. Måske var han noget reserveret af væsen, men gensidig tillid mellem ham og sognebørnene skortede det ikke på. Man vidste, hvor man havde ham. Med hans grundigt forberedte prædikener og hans liturgiske sans blev søndagens gudstjenester til højdepunkter i sognenes kirkeliv. Hans betydelige pastoralteologiske og hymnologiske kundskaber lod ham også hurtigt få fælleskirkelige opgaver ud over sit sognearbejde, nemlig 1. som medlem af en nedsat salmebogskommission i 1883, 2. som medudgiver af en ny melodibog til den nye salmebog, 1895, og en liturgibog på tysk, 1892, med dansk bearbejdelse, 1894, 3. som leder af det nordslesvigske præsteseminar i Gammel Haderslev i 1893–1919, 4. som formand for Nordslesvigsk asylforening. Disse kirkelige tillidshverv, som han røgtede med stor indsigt og troskab, skal nu omtales lidt nærmere.

I sin Møgeltønder-tid fik Prahls hurtigt et intimt samarbejde med kirkens patron lensgreve Hans Schack på Schackenborg. Deres fælles salmeinteresser førte til, at de begge sammen med præsterne Claussen, Dybbøl, og Nicolai Nielsen, Højrup, samt gårdmand P. Skau, Buskhøve, fik sæde i den salmebogskommission, som præstedatteren og bondekone Amalie Nielsen, Kassø i Hjordkær sogn, og hendes mand Jes Nielsen, der var medlem både af provsti- og provinssynode, så ihærdigt havde forberedt jordbunden for. Den snart i 150 år brugte Pontoppidans salmebog fra 1740 trængte hårdt til en afløser, hvor værdifuldt nyere salmestof kunne komme med, især da Grundtvigs salmer. Kommissionens møder holdtes på Schackenborg under forsæde af generalsuperintendenten, først Godt, siden Kaftan, uden at disse deltog i selve arbejdet. Alle var interesserede og virksomme medarbejdere, men det blev Prahls, som bar hovedbyrden. Han behandlede det dobbelte tal af de andres og var også den eneste kyndige med henblik på den liturgiske del. Han skrev fyldige vurderinger af sine egne og de andres forslag. Det er vist også ham, som har formuleret grundsynspunkterne for valget af salmerne: Bevarelse af kirkens gamle kernesalmer og medtagelse af værdifuldt nyere dansk salmestof, altså en åben evangelisk-luthersk gammelkirkelig linje. Ingen af medlemmerne var særlige yndere af Grundtvigs salmer, men Prahls var nok den mest kritiske. At Grundtvig alligevel blev så forholdsvis godt repræsenteret i det endelige forslag, efter at ganske vist nogle af hans foreslåede salmer var gledet ud og andre henviste under »åndelige sange«, skyldes Nicolaj Nielsen, der støttedes af P. Skau. For enkelthedernes vedkommende skal der henvises til pastor Thade Petersens afhandlinger om salmebogens tilblivelse, sidst i »Sønderjyske Årbøger« 1944.

Da arbejdet var ved at blive afsluttet, var det Prahls, som var selvskreven til at holde det orienterende foredrag på provstisynoden i Tønder 1888, gengivet hos Thade Petersen. Prahls havde utvivlsomt været kommissionens bedst orienterede og virksomste medlem. Han fortjener hjemstavns store anerkendelse for den værdifulde danske salmebog, vi fik i 1890 og med et tillæg i 1925 brugte helt til 1953.

Sammen med organist Heinebuch ved Mariekirken i Flensborg fik han derefter i 1895 også udgivet en melodibog til den nordslesvigske salmebog. Disse to musikkyndige er i virkeligheden forløbere for vor senere Th. Laubs melodibestræbelser. Dertil kom så også en ny liturgibog, som Prahls var medudgiver af.

Da de pågældende arbejder til dansk gudstjenestebrug i Nordslesvig var fra hånden, fik Prahls, som nu stod i sin manddoms fulde skaberkraft, sin måske vigtigste opgave i grænselandet betroet. Ved provst Valentiners død blev han i 1893 dennes efterfølger som sognepræst og forstander for præsteseminariet i Gammel Haderslev. Dets opgave var foruden i det pastoral-

teologiske stof specielt indførelse i Nordslesvigs særlige forhold, historiske, sproglige og folkloristiske, så kandidaterne, både landets egne sønner og andre syd fra tilkomne, kunne blive landskirkens og statens rette tjenestemænd i det omstridte område. Prahl var med sine slægtstraditioner og sin egen personlige indstilling afgjort hertil den rette mand og har da også løst denne betydningsfulde opgave til både myndighedernes og præstekandidaternes fulde tilfredshed. Myndighederne hædrede ham herfor og for sin gerning i den teologiske eksamenskommission i Kiel i 1896 med licentiat- og i 1917 med doktorgraden.

Kandidaternes undervisning i det danske sprog og øvelse i dansk religionsundervisning foregik på kommuneskolen ved lærer Bielefeldt. Dertil kom så årlige kirke- og kunsthistoriske udflugter under Prahls kyndige og utrættelige ledelse med forevisning af landets hovedkirker mellem Slesvig og Ribe, Ansgars kirkegrundlæggende rute i sin tid. Også en flere dages rejse til København til studium af byens kirkeliv og kunststeder hørte med til kandidaternes program.

Pastor Popp, sidst i Hygum, har givet en udførlig passioneret skildring af et sådant lærerigt seminarår i Haderslev. Kandidaterne blev anbragte i dansktalende borgerhjem, så de på enhver måde kunne leve sig ind i de nationalpolitiske indviklede forhold, de ville komme til at stå i ude i landsbysognene.

I 1912 lod Prahl for egen regning bygge et tårn ved sin sognekirke Sct. Severin i Gammel Haderslev. Det står som et varigt minde om hans store kærlighed til denne sit virkes gudshus, hvor han praktiserede sine gudstjenestelige synspunkter. Her holdt han også i krigens første tid stærkt besøgte bedegudstjenester, hvor man så den gamle præst knæle bedende i kordøren, så alle i kirkestolene fulgte hans eksempel. I krigens sidste år måtte han så også holde tunge mindegudstjenester over to af sine egne sønner, som faldt for Tysklands sag. Havde han i begyndelsen delt sit tyske folks nationale begejstring, bar han nu også dets kommende nederlags store smerte. I lykke og ulykke stod han med kristen grundholdning sammen med sit folk. Med sine rige evner og store arbejdsfrugter havde han ofret sig selv på den kristne kirkes og det tyske folks altre. Ved genforeningen fik han som 75-årig sin afsked, men fortsatte med at betjene den tyske del af sin menighed indtil 1925.

I dette år fejrede han under megen opmærksomhed fra tysk som dansk side sin 80-årige fødselsdag og i 1930 i Eckernførde sit guldbryllup sammen med en datters sølvbryllup og en datterdatters bryllup. Natten efter denne glædesdag døde han træt og mæt af dage i familiens kreds og fik så sit sidste hvilested på Gammel Haderslev kirkegård. En stout høvding i vort nordslesvigske folk havde endt sin rige vandring.

Ved siden af sin egentlige præstelige gerning blev pastor Prahl også den

drivende kraft bag »Nordslesvigsk Asylforening for forsømte børn«. Sagen var i sin tid blevet rejst af orgelbygger Jacobsen sen. i Haderslev, 1810–76, og støttet af præstekredsen omkring pastor Waskers »Kirkeligt Søndagsblad«, hvortil pastor Prahl hørte, de aktive tyske præster, som søgte at fremme en positiv tysk kirkelig indsats i grænselandet. Ved orgelbyggerens død blev det hans søn, pastor G. Jacobsen i Randerup, som i 1877 fik foreningen stiftet med grev H. Schack som formand, ham selv som næstformand og pastor Th. Kaftan, Åbenrå, som sekretær. Men da Kaftan i 1880 forlod Nordslesvig og Jacobsen i 1882 tog embede i kongeriget, blev det Prahl, som overtog sekretærposten og dermed hovedarbejdet, efter grev Schacks død i 1905 som formand.

Til at begynde med gennemførtes omsorgen gennem plejehjem, men i 1910 rejstes et børnehjem i Erlev syd for Haderslev dam i Gammel Haderslev sogn, siden andre i Toftlund og Arnum. Som »asylagenter« virkede fortrinsvis tyske lærere, således Lorentzen i Nustrup, Caspersen i Ladegårdskov og Schmidt i Hajstrup, og så den virksomme forstander C. M. Jensen i Erlev, tidligere indremissionær. Denne sociale indsats på kirkens grund og på frivillig basis lå på linje med tysk »Indre Mission« (diakoni) i Holsten, som biskop Kaftan var formand for. Prahl, som i det hele taget var Kaftans fortrolige og højt værdsatte højre hånd i Nordslesvig, stod altså også her som repræsentant for tysk diakonisk indsats i grænselandet og røgtede også dette tillidshverv med aldrig svigtende troskab.

Nordslesvigs præsteskab som helhed øvede efter Kaftans kloge anvisning en vis nationalpolitisk askese og afholdt sig med enkelte afskrækkende undtagelser (som den berygtede pastor Jacobsen i Skærbæk) fra at deltage aktivt i tysk politik, selvom de naturligvis indirekte altid med de få dansk-indstillede som undtagelse støttede den tyske sag. Da J. Tiedje i 1909 rejste sin tyske forsoningspolitik mod den ukloge officielle magtkurs, stillede Prahl sig sammen med Schmidt, Vodder, og Tonnesen, Hoptrup, i spidsen for en nystiftet »Nordslesvigs Præsteforening«, som på kirkens område ville bøde lidt på de uretfærdige og ufornuftige tyske magtmetoder, særligt over for den grundtvigske frimenighedsbevægelse. Men foreningen fik ikke nogen større betydning, da de gammelpietistiske præster ikke ville være med, men fortsat overlade disse ting til myndighedernes forgodtbefindende.

Det af 77 nordslesvigske præster i 90'erne vagt støttede danske krav om to ugentlige danske sprogtimer i landsbyskolerne havde Prahl naturligvis også fremmet. Men først på fællessynoden i 1912 syntes det at få ud-sigt til at blive støttet også af de højere kirkelige myndigheder. Prahl holdt på synoden – efter den danskindstillede pastor Hansen, Dybbøl,'s fornyede fremførelse af kravet – på de tyske nordslesvigske præsters vegne en anbefalende tale, der efter »Flensborg Avis«'s vurdering var »som støbt i malm«. Men der opnåedes alligevel kun 40 stemmer mod 42 for forslaget,

som dermed atter var bortfaldet. Krigens udbrud to år senere gjorde det herefter overflødigt.

Pastor Prahls dygtige og forsonlige kirkelige indsats i tysk tid forblev altså med henblik på sit endelige mål: et tysk Nordslesvig – forgæves møje. Men en åndelig indsats er altid af blivende værdi, således også Prahls livsgerning, der fik sin fulde anerkendelse både fra tysk og fra dansk side og vil blive stående i vor hjemstavns historiske udvikling som kristen mandsdåd.

KILDEHENVISNINGER

C. M. Jensen i jubilæumsskriftet »Nordslesvigsk Asyl« 1927 og »Asylvennen« 1930.
Thade Petersen i særtryk 1925 og i »Sønderjyske Årbøger« 1944 (Den sønderjyske salmebogs historie).

A. Popp i »Nordslesvigsk Kirkelev« 1925 (Præsteseminariet for Nordslesvig).

G. Horstmann i »Erinnerungen aus verlorene Land«, 1924 (en kandidatur til Ribe).

H. S. Prahls Petrus Sinknecht, en videnskabelig afhandling fra ortodoksens tid, har jeg ikke haft adgang til.

Med amtsskolekonsulent Svendsen

AD VEJE VESTERUDE

Ved W. Christiansen

Det var grev Schack, der under det smukke og gnidningsløse samarbejde inden for skoledirektionen gentagne gange opfordrede amtsskolekonsulent Svendsen til, når tiden bød sig, at skrive amtets skolehistorie. Grevnen gav tilsagn om, at der med henblik på benyttelse af det indsamlede skolearkivalier, til stadighed skulle stå et skrivebord til rådighed på amtshuset. Den stiltiende overenskomst blev holdt, og skrivebordet blev flittigt benyttet. Selv under det stadig stigende krav om lokaliteter stillede også de efterfølgende amtmænd et lille værelse til disposition, og det må siges, at amtsskolekonsulent Svendsen til fulde også har indfriet sit løfte. Dag på dag i de mange år efter, at han den 1. januar 1947 havde taget sin afsked har han trofast haft sin gang på amtshuset, og der foreligger nu et omfangsrigt manuskript, som ikke kun bringer en skolehistorie, men også giver en skildring af personlige oplevelser og iagttagelser fra det kvarte århundrede, det blev amtsskolekonsulenten forundt at virke i befolkningens og skolens tjeneste og derved være med til at lægge et grundlag for kommende slægters åndelige udvikling. Forhåbentligt vil disse optegnelser snart kunne komme til at stå som tredje bind til »Sønderjydsk Skæbne« og derved opfylde et ønske fra talrige læsere af dette værk om at få en fortsættelse af denne vægtige livsskildring.

En skolevej i tyverne.

Amtsskolekonsulent Svendsens fortjenstfulde arbejde i en tid med de store nationale brydninger, med de i økonomisk henseende stærkt svingende kår og ikke mindst under besættelsestiden trykkende tilstande i et amt med de engang så indviklede administrative forhold, hvis følger stadig lod sig mærke, er påskønnet af de ældre, der har kendskab til det. De vil mindes den ensomme vandringsmand, der med sin spadserestok som ledsager stilede mod landsbyens skoler, eller når han sammen med de øvrige direktionens medlemmer kørte ad ret ujævne veje i en gammel bil, der ofte svigtede, så passagererne måtte vandre langsomt bagefter som til en ligbegængelse.

»Mest fik jeg dog ud af mine egne vandringer fra landsby til landsby«, skriver Svendsen selv. »Jeg anså det for en nødvendighed at fordybe mig grundigt i min ny arbejdsmark.« Og hans store sans for landskabets særpræg, hans indgående kendskab til landsdelens historie, til dansk og tysk kulturliv, hans gode forhandlingsevne, dette og meget andet var gode forudsætninger til at kunne løse det krævende arbejde på en tilfredsstillende måde.

Det var ofte et brydsomt arbejde – det fremgår af optegnelserne. Der måtte mange og trange forhandlinger til både med myndighederne og den stedlige befolkning, der måtte foretages utallige rejser i ind- og udlandet. Der var vanskeligheder; men de blev overvundet. Den danske folkeskole i grænselandet fik en udvikling, som efterverdenen kan være tjent med. –

Tidspunktet for udgivelsen af dette indholdsrige mindestof ligger i det uvisse; foreløbig må læserne nøjes med at ledsage »manden med stokken« på en lille egnsvandring i det efterårsklædte vestslesvigske landskab og

blive delagtige i en lille hverdagsagtig tildragelse, sådan som man kunne opleve det i tyverne – –

» En smuk oktoberdag, en af de få på den tid af året, da landskabet lå oplyst fra en klar og skyfri himmel, gik jeg ad en gammel markvej der vesterude, hvor der er langt mellem gårde og huse.

Bagfra kom et enspænderkøretøj, en arbejdsvogn, trukket af en gammel udslidt hest. Kusken, en småmandstype, sad på agefjællen og søgte at få dyret sat i luntetrav ved nogle dryp med piskesnerten.

»Trr!« lød det. »Vil do op å ag?« spurgte han mig.

»Ja, tak!«

Jeg tog plads ved siden af ham. Et par dryp og et smask med tungen fik hesten til at fortsætte. Og så kørte vi i tavshed.

»Ja, det er såmænd et pænt vejr i daw. En skuld jo no osse snar te å ha æ kantøfle op, fo det er jo godt med dem te vinter.«

Det var indledningen. Han kikkede lidt på min taske og spurgte så: »Ska do kanskesens hen te æ høker?«

»Nej, æ skal idt.«

»No ja, æ roer de skull jo osse gjern lykkes. Æ er kun en småmand med et par køer og den her gammel krik.«

»Men det kan vel løf rundt?« spurgte jeg.

»Jo, det skuld et jo da gjen. Men æ skatter å udgyvter di er jo stoe no te daws, og det ska jo gjen lykkes.«

»Ha, do inne bøen?«

»Jo, en dreng å en pig. Æ dreng er forresten ue å teen. De par skillinger skal en jo osse tej med, hvinner en bae kan stol å dem. Ved æ tyskere gik det jo skidt.«

»Er do tysksindet?« spurgte jeg.

»Nej, da. Vi er da dansk. Men en har jo væt i æ krig; både i Rusland å Frankrig. Vi låi læng ved en by som hed Verduhn. Det vå jo et rent helved. Sin kom en jo i fangenskab. Men lad os idt snak mer om det. Vi har det såmænd fredele å redele her i Danmark. Det vå da søen å si andt.«

»Å din lille pig?«

Ja, hun gæe no te præst i vinter. Hun er grav granne, så hun skuld jo engang å æ højskol. Det ha æ præst raj vos te.«

»Det kan han jo osse ha ret i. Har den præst væn her læng?«

»Nej, han kom føst lig etter æ afstemning, da den gammel præst rejst synneå. Han vå da osse en goi mand, å det er den ny osse. Men æ maler, som altid ha så møje a æ mund, sier, te han er grundtvigianer. Det væ æ idt, hvad er. Æ blander mæ idt i politik.«

Han kikkede igen på min taske og spurgte: »Ska do hen te æ smej?«

»Nej, æ skal idt.«

Amissskolekonsulent Svendsen

»Eller te æ bækker?»

»Nej, heller idt.«

Vi blev afbrudt ved, at der fra et gammelt forsømt kådnersted inde på marken lød nogle stærke klap, klap, klap ud over egnen.

»Hvad er det?»

»Å, det er gammel Grejs, der tæsker. Han har inne pæeng te å lej en maskin. Han bruger æ plejl, som i gammel daw. Han høster osse med æ le. Det er en friser, å det er han vån te.«

Det var tydeligt nok, at han havde vanskeligt ved at styre sin nysgerighed.

»Med forlov, hvor skal do da hen? – Se, det er jo mint lille stej der øver å æ mark med den jen skorsten. Den ryger, å æ kan tænke, te det er min kuen, som har æ unnen i æ grye.«

»Ja, å æ ska hen i æ skol.«

»I æ skol!« udbrød han. »Er et hr. Svennesen?»

»Ja, det er.«

Han skiftede tømme over i venstre hånd og løftede med den højre lidt på kasketten.

»Goddaw, hr. Svennesen,« sagde han nu i et lidt mere ærbødigt tonefald og fortsatte: »Ja, æ lærer æ såmænd et rar og skikle minnesk. Det er da vis, han er, og hans kuen, det er no en grov snel (rar) jen. – Men« – der kom en pause – »æ tykkes no, te han sku læ æ bøen lidt mee a æ gebote å æ gesangvers, som de gøe i tysk tid. Hovs å si det te ham!«

- »Det skal æ nok.«
 »Tak, skal De ha.« Vi var blevet De's.
 »Trr!« Han standsede hesten, og jeg stod af.
 »Farvel å tak for agen,« sagde jeg.
 »Inne årsag. Farvel hr. Svennesen!«

Han førte pegefingern op til hatten, gav hesten et par dryp med pisen og forsvandt med vognen ad et hjulspor ned mod den rygende skorsten. –

Hvis man nu skulle spørge, hvad meningen var med skildringen af dette i og for sig ligegyldige møde på landevejen, skal jeg i korthed svare, at denne mand forekom mig at være type fra den sønderjyske husmandsgruppe, som har sin egen historie og en betydning, som ikke skal overses.«

(Her følger så en skildring af husmændenes kår gennem tiderne og om udstykningen, hvis formål jo netop var at skabe nye husmandsbrug i de tyndt befolkede egne.)

»Denne stand er en faktor inden for vort samfund, som der må regnes med i udviklingen ikke mindst af den, der skal varetage skolens tarv for det opvoksende slægtleds vedkommende. Manden, som jeg mødte på landevejen et af de første år efter genforeningen, var en af dem, der havde en bedre fremtid for sig og sin familie i vente. Derfor har jeg villet præsentere ham.«

Den gamle kornvindmølle i Horsbøl

Et genealogisk bidrag til Vidding herreds historie.

Af J. Redl. Volquardsen, Tetenbøl.

Den gamle kornvindmølle i Vange-Horsbøl blev nedbrudt kort før den første verdenskrig, og kun en grøn jordsokkel minder om dens tidligere eksistens. I modsætning til andre vindmøller, som i ældre tider for det meste var pagtmøller, har denne været en ejendomsmølle fra i det mindste midten af det 17. århundrede. I 1540 er ifølge afgiftsfortegnelsen Anders Vannesen ejer. Han betaler 30 £.

1614 ejes den af Edlef Edlefsen. Han betaler 16 rigsdaler om året for møllen og ejer sammen med sin broder Bonke Edlefsen og sin søster 81 demat land, desuden betaler Bonke endnu for sin hustru en afgift for 13 demat land. Edlef Edlefsen afstår i 1620 møllen til sønnen med samme navn, Edlef, der betaler 12 daler årlig i pagt. 1694 ved vi, at Sønke Ebsen er besidder af møllegården, og han ejer 72 demat land i Horsbøl herred.

1710 er hans søn Ebbe Sønniksen møller og landmand på Vester-Vange. Han var gift med Catharina, datter af naboen Rådmand Nis Jensen den Yngre og Giede Edlefs (store Vange værf). Rådmanden havde her en ejendom på 92 demat. En anden datter Anna, født 1709, gifter sig senere med Nis Ricklefsen fra Nyhorsbøl, og gennem disse kom den senere vidtudbredte Nissen-familie til Vange.

En broder til Ebbe Sønniksen var rådmand og herredsfuldmægtig Peter Sønniksen, gårdejer på Vange 1692–1768, gift med Christina Atgens fra Tiersbøl (Diedersbøl). De er stamforældre til familierne Ketel Boos, Emmebøl (Mathildenhof) og Heinsen Benninghusum (Horsbøl).

Mølleren Ebbe Sønniksen havde fire børn:

- a) Nis Ebsen, født 1732, død 6/2 1768, ugift.
- b) Ester, født 1732, død 19/12 1788, gift i Vange med Nis Markussen (4 børn).
- c) Giede, født 1735, død 1793, gift med Redlef Redlefsen, død i Østervangel 1779.
- d) Sønke, født 1736, død 1803.

1736 betaler Ebbe Sønniksen ifølge en designation 12,24 daler, svarende til en afgift for en større ejendom. Han dør den 6. juli 1768 samme år som sønnen Nis, der øjensynligt allerede dengang havde overtaget møllen. Det hedder i et dokument: »Anno 1768 har Nis Ebsen her betalt 28 spec.daler for sin ejendomsmølle og årlig 6 kroner for det heri anlagte grynværk.«

1769 er sønnen Sønke efterfølger på møllen. Han gifter sig 1772 på juleaftensdag med Metta Elisabeth Hamburger, født 1734 på Store Bombøl. Hun er datter af digefoged Liebert Hamburger og Christina, født Sibbern. Efter at hun i 1773 afgår ved døden, gifter han sig anden gang med Christine Nickels fra Klokris. Også hun dør tidlig uden arvinger, og for tredje gang indgår han ægteskab; denne gang med Nome Marg. Jensen fra Emmebøl. I en alder af 77 år dør Sønke Ebsen 1803, hans kone året efter; og hermed uddør en gammel slægt, der var knyttet til Vange mølle.

Indtil 1815 bor på Vange møllegård en Friedrich Sønniksen, en efterkommer af en gren fra den gamle mølleslægt. Hans efterfølger er Claus Hansen Weber, født 1774 som søn af Jes Hansen Weber, husmand i Handved, og hustru Ingeborg Lorenzen. Han kom som husprokurator til rådmand og gårdejer Bendix Bendixen, Sibbershusum (Rødenæs). Den 22. 5. 1815 gifter han sig med B. Bendixens datter Anna og drager med hende til Vange mølle. Om han har købt eller arvet denne ejendom, har jeg ikke kunnet fastslå, i hvert tilfælde bestod der et slægtskab mellem den tidligere familie Ebsen, Vange, og familien Bendixen, Sibbershusum. Claus Hansen Webers forgænger, Friedrich Sønniksen, var også i slægt med dem. Hans moder og Anna Weber, født Bendixen, var kusiner, og hans bedstefader

Peter Sønniksen, 1692–1768, herredsfuldægtig og rådmand på Vange, var en broder til Ebbe Sønniksen, og dennes efterfølger Sønke Ebsen, død 1803, en fætter til Friedrich Sønniksens fader var Sønke Petersen, Bombøl. 1822 bliver Weber lensfoged i Horsbøl efter Nickels Lützen. Han erhvervede sig en stor formue og skal i de dengang så usædvanlig vanskelige tider på en mesterlig måde have varetaget sognets interesser. 1823 købte han til sin ejendom 6 demat 11 vg. præstegårdsland. 1826 arver Weber efter Trinke Heinksen en sum på 166 rbdl., som hun havde udlånt til sognet. Han gav fattiggassen frivilligt årlig 5 rbdl., hvilket svarede til værdi af en halv stud. Desuden lånte han sognet 66 rbdl. rentefrit. 1828 blev han udnævnt til digefoged for den sydlige del af herredet.

Den store fattigdom i årene 1815–40 bragte mange udgifter, som landejerne måtte yde. Det lille landsogn Horsbøl havde på den tid 8 fattiggårde. Mølleren måtte om vinteren uddele gryn og rug til fattiggassen og desuden måtte de fattige gå på maning hos de mere velhavende en uge ad gangen hos hver.

Den 6. maj 1844 dør lensfoged Weber på Vange, 70 år gammel, uden direkte arvinger, og den 2. dec. 1849 dør hans kone Anna.

1851 hedder det i Schrøders topografi: »Vange ved Vesterhavet 2½ mil sydvest fra Tønder, har 8 huse, her er en kornvindmølle med 50 demat land.

1906 nævner Oldekop i sin topografi, at der på Vange kun er 6 huse og en mølle.

Efter Weber kommer familien Peter Petersen fra Klokris og familien Busmann, som nu er besidder af denne ejendom.

BENYTTETE KILDER:

Landsarkivet Gottorp A. A. XXIV. Topog. Schrøder og Oldekop. De nordiske rigers dokumenter, præstegårdsarkivet og fattigvæsenets arkiv for Horsbøl, Emmelsbøl, Klangsøl, Rødenæs. Venligst meddelte henvisninger af dr. jur. Jessen, Flensborg. Skatte- og jordreg. af Falkenstjerne og Hude. Forfatterens samling af familiedokumenter.

En guldsmedekontrakt fra Åbenrå 1752

Af Hans Worsøe

Til markering af Åbenrå museums 75 års jubilæum i juni i år havde museumsinsp., dr. phil. S. Schoubye, Tønder, på det jubilerende museum arrangeret en meget smuk og repræsentativ udstilling af sølvarbejder fra Åbenrå. Som et supplement hertil fremlagde Landsarkivet forskellige arkivalier vedrørende guldsmede i Åbnrå. Blandt disse arkivalier var en kontrakt fra 1752, og da den er af en vis kulturhistorisk værdi, skal der her

bringes et uddrag af den. De 3 første paragraffer lyder som følger (i oversættelse):

Det bekendtgøres hermed for enhver, især for dem, der har interesse i sagen, hvorledes der i dag er aftalt og endelig sluttet følgende uigenkaldelige kontrakt og forlig imellem Nicolai Hinrich Hoffmeister på den ene side og hans forældre Engel Hoffmeisterin, med hendes hertil opfordrede formynder Hans Hinrichsen, og Carl Christian Hoffmeister, guldsmed, på den anden side:

Efter at sønnen Nicolai Hinrich Hoffmeister siden året 1732 – indtil dato altså i 19½ år, da han ind imellem har arbejdet ½ år i Itzehoe – har arbejdet som svend for sine forældre uden at have modtaget løn herfor, og hans ovennævnte forældre har fundet det naturligt og rimeligt at fastsætte en sådan ved godvillig overenskomst, er det sket således, at:

§ 1

sønnen for disse 19½ år skal have 50 mk. årligt, altså for den forløbne tid 975 mk., hvilken sum forældrene hermed anerkender at være ham skyldig for hans trofaste arbejde. Ligeledes forpligter

§ 2

sønnen Nicolai Hinrich Hoffmeister sig hermed til at blive ved arbejdet indtil begge forældrene er døde og til trofast at fortsætte dette for den længstlevende.

§ 3

På den anden side forpligter hans forældre sig til, at han også for fremtiden skal kunne fordre og nyde 50 mk. kurant i årlig løn plus det nødvendige af kost og klæder, og hvad der heraf ved hans forældres død endnu ikke måtte være udbetalt, skal anses for en på boet hvilende gæld og udbetales ham – dog uden renter – uden afkorting i hans øvrige arv ...«

Herefter følger de sædvanlige formler for kontraktens bindende virkning, og det hele er underskrevet den 1. marts 1752.

Det har tilsyneladende været meningen, at sønnen også af navn skulle overtage værkstedet efter faderen, der da var 78 år gammel, efter dennes død – men det gik anderledes.

Han havde nu råd til at gifte sig og ægtede den 31. maj s. å. Anna Magdalene Bartold og fik kort efter en søn Carl Christian. Men 17. dec. 1753 døde den unge Nicolai Hinr. Hoffmeister og 19. maj 1756 ægtede enken guldsmedesvenden Johan Haberkel, der efter Hoffmeister d. Ældres død i 1758 overtog dennes ejendom i Skibbrogade, som han drev, indtil han 1770 gik konkurs.

NOTER: Kontrakten findes i bibog I, Åbenrå købstad, p. 1131–1134. Om arbejder af de omtalte mestre se: Sig. Schoubye: Guldsmedehåndværket i Åbenrå 1600–1900, udg. af Åbenrå Museum 1962.

Bogtrykker Jens Senebergs skattesag fra 1798

Af Olav Christensen

Den 28. marts 1798 indsendte bogtrykker Jens Seneberg, som i 1793 havde overtaget Haderslev bys bogtrykkeri efter stifteren, svenskeren Hinrich Luckander, og som var blevet borger i Haderslev 1. marts 1798, et andragende til tyske kancelli om skattenedsættelse.¹

Han oplyser i sit andragende, at forgængeren, såfremt der ikke var gennemført en almindelig forhøjelse, aldrig havde betalt mere end 8 skilling månedlig i kontribution. Indtil 1797 havde byen heller ikke afkrævet Seneberg mere, men ved den i 1798 foretagne ansættelse, havde man ansat ham til månedlig 6 skilling højere, og efter hvad der var meddelt ham som næringskat.

Seneberg havde klaget over ansættelsen til magistraten, idet bogtrykkerkunsten efter hans mening ikke kunne henregnes til de borgerlige næringsveje, hvoraf der skulle betales næringskat, men han havde ikke fået medhold, hvorfor han nu ønskede sagen forelagt et højere forum.

Magistraten udtalte den 30. maj 1798 til sagen, at den ubetydelige skatteforhøjelse var sket, fordi Senebergs næring i løbet af nogle år havde bedret sig betydeligt. Den voksende kultur, den større smag for videnskab og den deraf følgende udvidelse af kunskaberne havde naturligvis været gunstig for hans håndværk.

Også på denne egn begyndte man at vende sin hu til Minerva. Mangt et område inden for videnskaben, som tidligere lå brak og øde, blev nu bearbejdet og bragte velsignelsesrige frugter, hedder det noget højttroende i magistratens udtalelse, og den fortsætter: »Vi har allerede flere offentlige blade², som udtrykkelig har til hensigt at udbrede almenyttige kundskaber, og som ganske sikkert ikke vil forfejle deres mål.«

Begribeligvis måtte der, tilføjer det vise råd, derved tilflyde Seneberg store fordele. Hos ham blev ikke alene alle herværende skrifter trykt, men han havde endog også haft enkelte udenbys i sin presse. Disse fordele var næsten ganske gået forgængeren forbi, hvorfor han havde måttet indskrænke sig til enkelte vaudeviller og andre mindre småting, som han havde kunnet afsætte til bønderne med megen fordel.³

Man kunne derfor med rette hævde, at Senebergs virksomhed var blevet betydelig udvidet, og næringskattens forhøjelse var derfor en uafviselig følge af de fremførte meget fornuftige grundsætninger, thi det var latterligt, som Seneberg havde gjort det, at kalde bogtrykkerhåndværket en kunst og derfor fritage det for skat. Ikke engang maler- eller bygningskunsten nød en sådan immunitet, selv om de af æstetikken virkelig var op-

taget blandt de skønne kunster. Det ville derfor være lige så ubilligt som upassende at lade bogtrykkerkunsten, der slet ikke kunne henregnes hertil, nyde en sådan fordel, var magistratens slutbemærkning.

At der ikke havde fundet en almindelig skatteforhøjelse sted, mente rådet heller ikke kom sagen ved, idet skatten hvert år blev ansat på grundlag af begge kollegiers – magistratens og borgerkollegiets – nøje prøvelse af enhver borgers næringstilstand, og eftersom denne var steget eller faldet, blev skatten forhøjet eller nedsat. På dette grundlag havde man forhøjet Senebergs afgift i dette år.

Magistraten indstillede sluttelig, at klagen burde afvises, og denne indstilling blev fulgt af regeringen. Afgørelsen blev ved skrivelse af 26. juni 1798 meddelt Jens Seneberg, der som så mangen skatteborger både før og efter har måttet bide i det sure æble og betale den ham engang pålignede skat.

KILDER OG HENVISNINGER

1. Tyske Kancelli D 117 II.
2. I Haderslev udkom i 1798 to småblade, ugebladet *Lyna*, der var udsendt fra 1. januar 1797, og *Der Sammler*, der senere fik navnet *Der Haderslebische Sammler*, men som gik ind i 1799.
3. Hinrich Luckander udsendte en lang række skillingsviser og gudelige sange (jfr. Olav Christensen: *Haderslev bys første bogtrykker, Hinrich Luckander, Had. 1959*), men kun få egentlige folkebøger. Efter Senebergs overtagelse af bogtrykkeriet var denne gren af virksomheden udvidet betydeligt, og der er næppe tvivl om, at den har givet Seneberg en god indtægt.

MEDDELELSE

Historisk Samfund for Sønderjylland afholder i samarbejde med de tre oplysningsforbund AOF, LOF og FOF i Åbenrå

Begynderkursus i slægtshistorie

Der vil især blive lagt vægt på at overvinde de praktiske problemer, som den vordende slægtsforsker støder på, såsom læsning af gotisk skrift, opstilling af ahnetavle og lign. Desuden gennemgang af de forskellige former for arkivalier, der kan komme på tale som kirkebøger, skyld- og panteprotokoller m. v.

Timerne foregår på Landsarkivet, hver onsdag kl. 19,30–22,00. Leder: arkivar *Hans H. Worsøe*.

Tilmeldelse snarest på telf. 2 27 04 (Landsarkivet) eller skriftligt til Historisk Samfund, adr. Landsarkivet, Aabenraa.

PRISOPGAVE

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen udskriver følgende to prisopgaver:

1. Betydningen af 1864 for dansk åndsliv fra århundredskiftet til genforeningen.
2. En oversigt over og en analyse af den lokalhistoriske forskning i Sydslesvig i årene efter 1945 specielt vedrørende landbrugs-historiske emner.

Med henblik på den første opgave er komiteen af den opfattelse, at betydningen af 1864 for dansk åndsliv op til århundredskiftet er indgående behandlet i en række eksisterende værker, hvorimod der savnes en dyberegående behandling af det sønderjyske spørgsmåls indflydelse i dansk åndsliv for perioden 1900–1914 og videre frem til genforeningen. Der ønskes derfor en belysning af strømningerne i denne periode.

Den anden opgave har som forudsætning, at en række lokalhistoriske foreninger i Sydslesvig i årene efter 1945 har udfoldet en omfattende virksomhed. I de efterhånden mange lokalhistoriske årbøger er fremkommet et stort antal artikler og afhandlinger. Der ønskes en oversigt over denne forskning især med henblik på den del deraf, der også har interesse for dansk historisk forskning, og der ønskes tillige en analyse d. v. s. en kvalitativ vurdering af enkelte artikler eller grupper af artikler.

Besvarelser af opgaverne sendes i to maskinskrevne eksemplarer inden 15. oktober 1963 til:

Lektor Johs. Lomholt-Thomsen, Strandvejen 61, København Ø.

Hver besvarelse indsendes under mærke eller motto, mens forfatterens navn, stilling, adresse samt fødselsår anføres på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto som besvarelsen. Adgangen til at besvare opgaverne står åben for enhver.

Besvarelserne vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. De, hvem prisen tilkendes, får på Christian Paulsens fødselsdag, den 10. jan. 1964 overrakt en sølvmedalje samt 3.000 kr.

»KELLEVELLER«

Da jeg for rigelig 50 år siden var i besøg hos min svoger Gottlieb Japsen, talte han om, at der ved stranden på Åbenrå fjords nordkyst var så mange »Kelleveller«. Det ord kendte jeg ikke. Så gik vi derhen. Min svoger viste mig så, at der i stranden mange steder piblede klart fersk vand frem. Det gik senere op for mig, at »Kelleveller« var et lokalt udtryk for »kildelvæld«. Det tydede på, at der fandtes et ferskvand førende lag under Åbenrå fjord.

J. Smith.

HAN MÅTTE BIDE I DET SURE ÆBLE

En sadelmager i Ullerup, Johan Hinrich Ditrich Lampe (1819–1904), beskæftigede sig meget med homøopati og gjaldt for at være »en klog mand«, som var dygtig til at stille en diagnose og kurere forskellige sygdomme. Da hans patientkreds blev meget stor, vilde lægen i Gråsten have ham anmeldt og straffet for kvaksalveri, men uheldigvis blev lægen kort tid efter heftigt angrebet af lungebetændelse. En nat hentede lægefruen sadelmageren i Ullerup og noget tvivlende og modstræbende gik lægen med til – efter konens inderlige henstilling – at tage mod hans hjælp. Han kom sig og blev siden Lampes gode ven.

J. L.

MODSTAND MOD HERTUGEN

Da Hertugen af Augustenborg i 1848 havde forladt Als, og der gik allehånde rygter om krig og uroligheder, sørgede daværende skoleholder ved skolen i Asserballeskov *Hans Gundermann Sabro Hansen*, søn af forgængeren og dimitteret fra Tønder seminarium 1844, for at hertugens navnetræk, der i smedejernssnirkler var anbragt på skolehusets sydlige gavlv, blev fjernet. En skønne morgen, da beboerne af nabo-
huset »De tre syvere« (bygget 1777) kom udenfor, så de, at skolens sydlige gavllende i nattens mulm og mørke var blevet befriet for disse forhadte initialer.

J. L.

DA VELFÆRDSSTATEN IKKE FANDTES –

Kirkebogen fra Gamtofte i Assens amt beretter: Den 5. august 1725 ankom en tiggerkvinde, som var til syens halvtåbelig, navn *Mette Kirstine*, som berettede sig at høre hjemme i Holsteen, og barnefødt i Feldsted ved Aabenraa, med et sygt barn, 9 uger gammelt som var døbt i Lyndelse, annexet til Hærsinge og kaldet *Peder* og begærede logemente eller nattely hos Niels Pedersen i Voldbro, som hende blev bevilliget og efter 1 a 2 timers forløb efter hendes ankomst døde barnet og blev begravet den 6. august 1725.

J. L.

LØSAGTIGE PIGER I 1732

I 1732 opholdt der sig i Haderslev adskillige »løsagtige kvindespøner«, der af byfoged Friedrich Klinge den 22. februar 1732 var tilsagt til at give møde for rådstueretten.

Bennet Frantzsdatter, der var født i Jylland ved Holstebro, oplyste, at hun havde opholdt sig i byen fra mikkelsdag 1731, og at hun i Åbenrå, hvor hun havde tjent på dr. Kochs teglgård, var blevet besvangret af løjtnant Meyersfeld og var kommet i barselseng ved pinsetid 1731. Hun havde herfor betalt 10 mark i lejermålsbøde til byfogeden. Hun besørgede ærinder for folk i byen, specielt for frk. von der Maas.

Kistin Gregersdatter, der var født i Ribe, tilstod, at hun havde avlet tre børn med Hinrich Diercksen, rytter ved oberst Bendfelds kompagni. Det sidste barn var født ved pinsetid 1730, men ifølge en af herværende konsistorium afsagt kendelse af 11. december 1727 skulle Diercksen allerede inden seks uger efter have været gift med hende, men at det dog hidtil var blevet forhindret af regimentet. Hun mente derfor, at hun burde anses for hans ægtefælle, og at hun i alt fald ikke kunne være strafskyldig. Da det imidlertid oplystes, at ægteskabet på grund af en kgl. resolution ikke kunne fuldbyrdes, blev hun pålagt den lovbefalede lejermålsbøde på 10 mark for den sidste fødsel.

Gyde Martensdatter havde opholdt sig 13 år i byen og var i denne tid blevet besvangret tre gange. Det sidste barn var født tre uger efter pinse 1731. Hun mente nu at kunne komme i plads i Flensborg som amme.

Anna Engelbrechts var født i Neumünster og opholdt sig hos knapmager Johann Frauen¹⁾. Hun var her blevet besvangret af en ostindiefarer og havde pinseaften²⁾ 1731 født et drengebarn. Hun ernærede sig ved at spinde og påtænkte til påske atter at rejse bort.

Appollonia Erichsdatter var født på Fyn og var blevet besvangret af en rytter ved navn Johann Biel fra oberst Rendfelds kompagni. Hun ernærede sig med spinderokken og boede i Borchs hus »bey dem alten Ding«.

De fem piger dømtes til inden 14 dage at begive sig ud af byen. Såfremt de værgede sig herved, ville de blive sat i halsjærn til pælen³⁾, ligesom samme straf ventede dem, såfremt de atter skulle betræde byen.

Olav Christensen.

Kilde: Haderslev rådstuearkiv. Rådsprotokollen 1716-44 (cod 51) pag. 511 ff.

¹⁾ Borger i Haderslev 11/a 1734 (jfr. SJy MSkr 1958, s. 23).

²⁾ Pinselørdag om aftenen.

³⁾ Kagen eller kagmanden, der stod på Torvet, men som forsvandt omkring 1800.

PASTOR ASMUSSEN, EMMERLEV, OG HANS FAMILIE

Den 11. august 1868 blev Eduard Adolph Asmussen udnævnt til sognepræst i Emmerlev. Han var søn af sognepræst Carl Erich Asmussen på Pelvorm, hvor han fødtes den 14. august 1836. Han besøgte latinskolen i Lybæk. Den 16. april 1857 immatrikuleredes han ved universitetet i Kiel, den 11. maj 1859 i Erlangen, tilbragte vinter-semesteret 1865 i Kiel, og bestod teologisk eksamen s. st. i 1867. Samme år blev han kapellan i Ketting, for året efter at blive præst i Emmerlev. Han tog sin afsked i 1893, hvorefter han flyttede til Lybæk, hvor han døde den 25. juli 1912.

Den 22. december 1868 viedes han i Visby til Sophie Cathrina Petrine Caroline Sarauw. Hun var født i Nibøl den 20. november 1841 som datter af advokat Georg Christian Wilhelm Sarauw og Hanna Sophia Christiansen. Hun var guvernante og selskabsdame på forskellige herregårde i Holsten og Meklenborg. Derfra havde hun tilegnet sig en formel opræden, som

medførte, at hun i familiens skød fik tilnavnet »Gnaden«.

I Lybæk optog pastor Asmussen unge mennesker i sit hjem, overvejende latinskoleelever. Han kunne give dem en hjælpende hånd, særlig på det sproglige område.

Pastor Asmussen havde tre døtre, Helene, Ada og Emmy. Helene havde faderens sproglige begavelse. Hun blev senere korrespondent hos direktør Nielsen, Palladium. Hun døde i København den 15. september 1944 og blev begravet den 20. september.

Ada var familiens skønhed, hun lignede moderen. Hun havde været selskabsdame hos forskellige familier, bl. a. i Wiesbaden. Hun var jævnaldrende med gdr. Feddersens døtre på Søndergårde. Hun døde i efteråret 1945. Emmy var noget af et livstykke, hun var altid i godt humør. Hun uddannede sig senere til massøse og praktiserede i Schwerin. Blandt sine patienter havde hun den storhertuglige familie, hun var velset ved hoffet. Senere havde hun et pensionat i Hamborg, baseret på udlejning af værelser. De sidste leveår tilbragte hun på Stift Rosenborg ved Hamborg, hvor hun døde den 7. oktober 1957.

PIGENAVNET SYNDE

I Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1765 findes der af J. L. en artikel om Erasmus Heidtman eller Rasmus Heinsen, som han også blev kaldt. Han var archidiakon i Slesvig fra 1573 til sin død i 1602 og var født den første søndag i oktober 1530 i Haderslev.

I en fodnote til artiklen oplyser forfatteren, at alle drengebørn, som dengang fødtes der på en søndag, fik navnet Asmus, medens pigerne tilsvarende blev kaldt Sünthe eller Sünde.

I det store værk om Danmarks gamle personnavne henvises der ved navnet Synde til Siundi, der er et mandnavn og betyder den syvende, men J. L.s oplysning kunne tyde på, at de

ved Siundi nævnte eksempler ikke alle skal tydes sådan, men at tydningen søndag også kan komme i betragtning, idet synde må have været, ligesom det stadig er, Haderslev-dialektens form for søndag, og at der således må være tale om to forskellige navne.

To af de i navneværket nævnte eksempler er fra Sønderjylland, nemlig Syenth, Synt (1483) fra Sundeved og Sunde Jeppes (1602) fra Flensborg len. Måske er det sidste identisk med Synde.
Olav Christensen.

BORGMESTERGILDE

I HADERSLEV I GAMMEL TID

Ved kongelig resolution af 8. september 1753 blev det forbudt ved en nyudnævnt borgmesters tiltræden i Haderslev at afholde gæstebud (jfr. SJY MSkr 1954, s. 112), ligesom forbudet kom til at gælde i andre af hertugdømmets byer, hvor samme skik havde sneget sig ind.

Af byens regnskab for 1670 kan vi se, at sådanne gæstebud har været afholdt efter gammel sædvane, idet kæmneren den 10. juli har noteret: »Auff befehl Burg: Meister H: Godtfried Schomachers an Burg: Meister H: Jost Lauenstein Alter Gebrauch nach zu sein Burg: Meister Gestbodt 30 Mark«.

Jost Lauenstein, der stammede fra Oldenburg og var blevet borger i Haderslev den 11. marts 1643, og som havde været medlem af de 16 mænds kollegium og senere rådmand, var ved reskript af 5. december 1668 blevet udnævnt til yngste borgmester efter afdøde Hans Hesterman.

Olav Christensen.

SOLDATERGRAV I ENSTED

Ved prøjsernes landgang på Als den 29. juni 1864 såredes og druknede bl. a. Ludwig Ihlow, menig af 35. brandenburgske infanteriregiments fusilierbtl. Hans kammerater tog hans lig med til Ensted, hvor han jordes den 2. juli.
J. L.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Fydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung

**TÅBUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank A/S

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Støt

vore

annoncører

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved M. Møller

HADERSLEV

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Stobegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s · VOJENS

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri - Jernbanegade 8 - Tønder - Tlf. 2 15 50